

DET RUSSISKE IMPERIUM

Av Iver B. Neumann, professor ved Institutt for litteratur, områdestudier og europeiske språk, UIO

Der alle andre europeiske imperier i større eller mindre grad knytter an til Romerriket, er den russiske translatio imperii knyttet til det mongolske imperium og til Bysants. Denne artikkelen gjennomgår det russiske imperiets vekst og fall fra 1500-tallet til tidlig 1900-tall, med vekt på hvordan Russland frem til Napoleonskrigene lånte økonomiske og politiske modeller av Vesten med stort hell, mens landet etter Napoleonskrigene falt for eget grep ved at låningen opphørte uten at egne modeller ble utviklet. Avslutningsvis reflekterer artikkelen over Sovjetunionen som en coda til dette, og over dagens situasjon.

Mongolene

Det russiske imperiet står i en ofte fortrenget imperisk tradisjon, nemlig den fra Den gyldne horde. Den gyldne horde var ett av fire arvtagerriket etter det mongolske imperium. Det mongolske imperiet ble bygget opp av Djengis Khan fra 1207. På sitt dødsleie i 1227 fortalte Djengis sine fire sønner at mongolene, som tradisjonelt var sjamanistiske steppennomader, hadde blitt gitt i oppgave av himmelen selv å underlegge seg den ganske verden. Om resten av verden motsatte seg mongolsk herredømme, var det fordi de var i opprør mot Guds vilje. Den eldste sønnen, Djotsji, hadde allerede vært på tokt i den retningen og slått en hær som besto av khiptsjakher (nomader fra steppene nord for Svartehavet) og russere i 1223. I 1235 avholdt Djengis Khans efterfølger en tradisjonell forsamling av mongolske prinser (*kurultai*). Hærtogene mot Kina og Persia hadde vært fremgangsrike, tiden var nå kommet til å gå mot vest. Djotsji var da allerede død, men dette var hans sønn Batu og de andre av Djotsjis efterkommeres store sjanse til å underlegge seg et eget område, slik de tre andre ættelinjene efter Djengis hadde gjort.¹

Batu beseiret først khiptsjakkene, dernest basjkirene, så Kiev og en rekke mindre russiske byer. Han var på vei mot Novgorod i nord, men måtte trekke seg tilbake da vårløsningen kom. Uten is, intet egnet terreng for massiv fremrykning til hest. I 1241 fortsatte Batu angrepet inn mot Ungarn og Tyskland. Begge steder utmanøvrerte han forsvarsstyrkene, ikke først og fremst på grunn av

våpenteknologi, men fordi mongolene var overlegne strategisk sett. De planla sine felttog i detalj, arrangerte øvelser, hadde ypperlig samband, og viktigst: planla troppebevegelsene på grunnlag av kavalerienheter som ideelt skulle bestå av 10.000 mann. Til sammenligning konsentrerte russisk og europeisk militær middelalderstenkning seg om den enkelte stridende og om mindre grupper.

I 1242 trakk imidlertid mongolene seg tilbake fra Ungarn, og kom de neste tiårene bare igjen på lynfelttog. Hovedgrunnen synes å ha vært at Batu, som leder for en av de fire ættelinjene efter Djengis, måtte tilbake til Kharakhorum for å delta i maktkampen om å efterfølge Djengis's efterfølger, som døde i desember 1241. En annen grunn er muligens at Ungarn, til tross for sine saftige beiteland, kanskje hadde for lite steppe til å egne seg som permanent bosted for mongolene.² Resultatet ble i alle fall at Batu vendte tilbake fra Kharakhorum og lot oppføre telthovedstaden Sarai for sitt rike, Den gyldne horde, ved Volgas bredd. Derfra innkrevet mongolene skatter og tributt fra de russiske prinsene frem til 1480-tallet, altså i bortimot 250 år. Dette var en erfaring som ingen politiske enheter vest for de russiske byene gjorde.

Allsen nevner seks krav mongolene stilte til alle bofaste beseirede:

(1) the ruler must come personally to court, (2) sons and younger brothers are to be offered as hostages, (3) the po-

pulation must be registered, (4) militia units are to be raised, (5) taxes are to be sent in, and (6) a *darughachi* [en stattholder, guvernør, det russiske ordet er *Besserman*] is to take charge of all affairs.³

Innen dette rammeverket var det stor variasjon: Hver prins, fyrste eller høvding hadde en personlig avtale med imperiesenteret, som altså ble inngått ansikt til ansikt med imperieherren selv. Mongolene hadde et ytterligere et kort i ermet, nemlig å gi religiøse ledere frie tøyler for sjelesorg og fritak for skatt og tributt. Resultatet var at en rekke religiøse ledere ble gode lokale allierte for imperiesenteret. Eftersom det mongolske imperiet ble mindre sentralisert utover 1200-tallet, ble Den gyldne hordes stilling i forhold til Kharakhorum stadig friere, men Den gyldne horde og khanen i Sarai forsøkte å følge den tradisjonelle måten å drive imperium på, dog med stadig mindre intensitet.

Det er et standardpoeng i litteraturen om Russland at østslaviske erfaringer med mongolsk styre førte med seg en fokusering på militærmaktens sentrale stilling som relativt sett var svært sterk, selv i forhold til hva som var tilfelle i et Europa der militærmakten var eksplisitt sentral i alle politiske enheter.⁴ Richard Pipes, den ledende konservative Russlands-historikeren, skriver endatil at "they became accustomed to treating people as vanquished subjects, devoid of any rights. This mentality outlived Mongol rule".⁵ Pipes står i en lang vestlig tradisjon der det synes å være et poeng å sette likhetstegn mellom mongolene og russerne. Det er ingen grunn til å gå så langt, men det at mongolene innførte folketelling for å få best mulig oversikt over rikets ressurser, at russiske politiske ledere selv måtte reise til imperiesenteret for å få personlig mandat til å herske og ikke minst at man kunne drive imperium med forholdsvis små ressurser dersom man bare hadde overlegen militærmakt, var fakta som senere russiske ledere visste om og nok merket seg.

Bysantinerne

Den eksplisitte *translatio imperii* i russisk tradisjon er imidlertid ikke knyttet til det mongolske imperiet, men til det bysantinske. Da keiser Diokletian i 285 gjorde Maximilian til medkeiser og gav ham det administrative ansvaret for Romerrikets vestlige del, mens han selv tok den østlige, instituerte han samtidig et administrativt skille som skulle vise seg å bli varig. I 324 påbegynte keiser Konstantin arbeidet med å bygge ut det som skulle bli rikets permanente hovedstad, Bysants, også kalt nye Roma.⁶ Den stadig mer gresktalende østlige delen av romerriket ble etter Romas fall mot slutten av århundret stående alene igjen. Bysants var det nye Rom.

Det bysantinske riket hadde, i likhet med mongolenes rike, en typisk imperiestruktur, men i motsetning til det mongolske imperiet var Bysants religiøst fundert. Den politiske myten som legitimerer imperiet ble formulert av

Konstantins rådgiver, biskop Eusebius. Imperieherren, *Basileus*, var Guds stedfortreder på jord, og riket han hersket over, *Basileia*, var det kristne jordiske riket (som en parallell til himmelriket). Grunntanken var at den jordiske orden etterlignet den himmelske orden.⁷ Det legges altså opp til at imperieherren er overhodet både politisk og religiøs, et prinsipp som senere er blitt kalt *caesaro-papisme*.

Religiøs omvendelse var det sentrale prinsippet for innlemmelse av nye områder i imperiet, selv om det ikke alltid ble praktisert like rigorøst, og lovgivning var den sentrale praksisen. Det bysantinske imperiet var fedrenes hus som konsekret lokale herskere, som ble å forstå som imperieherrens sønner. Evangelos Chrysos har stilisert standard fremgangsmåte til tre skritt.⁸ Først ble den nye herskeren innlemmet i kongefamilien, hvis overhode altså var den bysantinske imperieherren. Deretter begynte en omforming av sosialt liv, sentrert omkring religiøs omvendelse. Det tredje skrittet var lovgivning.

I tillegg til lovgivning trakk bysantinerne på en rekke praksiser. I likhet med mongolene holdt de gjerne medlemmer av mellommennenes familier som gisler. Som hos mongolene var poenget først og fremst å ha en annen kandidat i ermet dersom den lokale herskeren skulle forsøke å bryte med imperiet. Som hos mongolene ble disse gislene ofte benyttet til livvaktjeneste. Det berømte "bysantinske diplomati" gikk ut på å blende andre politiske enheter så vel som imperiets undersåtter. Dersom Bysants var Guds jordiske rike, er det logisk at et besøk hit burde være en intellektuelt og sanselig utmattende opplevelse.⁹

Det russiske imperiets vekst og fall

Det bysantinske imperiet møtte sitt endelige i 1453, etter at sentrale deler av den religiøse eliten hadde motsatt seg imperieherrens forsøk på samarbeid med paven i vest. Den gyldne hordes tak på sine undersåtter hadde vært i tilbakegang fra midten av 1300-tallet av. En avskalling av andre khanater (Krim, Khazan, Astrakhan, Sibir) fulgte. De to imperiene som tradisjonelt hadde dominert områdene gjorde det ikke lenger. Feltet åpnet seg for de lokale politiske enhetene. I 1480 kom tidspunktet da mongolene ikke lenger klarte å drive inn skatt og tributt. Moskva erklærte at mongoltiden var over. I utgangspunktet var det Novgorod, og ikke Moskva, som hadde vært den ledende bystaten i området. Novgorod hadde for øvrig selv en imperial struktur. Finsk-ugriske folk nærmest Novgorod, deriblant karelene, ble styrt direkte fra Novgorod, mens et omliggende belte, deriblant samer og nenetser ("samojeder") ble avkrevet tributt på mer tilfeldig basis.

Selv om Novgorod i utgangspunktet lå best an til å dominere, hadde Moskva gjennom mongol-tiden bygget opp en politisk struktur av mellommenn omkring seg, delvis etter modell av Den gyldne horde, delvis ved å påberope

seg rollen som Kiev-statens arvtager. I 1478 hadde Ivan III hærtatt Novgorod og dermed befestet sin stilling som det nye politiske senteret i området. Denne stillingen ble ytterligere styrket ved at Moskva kunne påberope seg en *translatio imperii* fra Bysants. I 1469 hadde pave Paul II tatt initiativ til å gifte bort de to siste bysantinske keisernes niese, Sophia (Zoë) Palaiologina, til Ivan, som da nettopp hadde blitt enkemann. Ivan begynte å kalle seg tsar – en russisk form for Cæsar – åpenbart en overføring av tittel fra det falne Bysants til det som nå var den viktigste ortodokse politiske enheten, nemlig Moskva.¹⁰ Ekteskapet passet godt inn her, og gav opphav til religiøse debatter om hvorvidt Moskva var det tredje Rom, nå når det andre Rom (Bysants) hadde falt. I et brev til Sofia og Ivans sønn Vasilij II av 1510 fastslo munken Philoteus at Moskva var det tredje Rom, og at det aldri skulle komme noe fjerde. Implikasjonen var at den russiske tsar var kristenhetens sanne leder, slik den bysantinske keiser hadde vært før ham.

Alt dette hadde implikasjoner for Moskvas relative stilling i Europa. I 1486 hadde en ridder fra Den hellige romerske keiserens hoff dukket opp hos Ivan III. Han vendte tilbake tre år senere med et forslag til Ivan, nemlig at han skulle be den hellige romerske keiseren om få tittelen konge. Ivan avsto, og undertegnet seg som storhersker over hele Rus' av Guds vilje.¹¹ Budskapet var klart: Ivan trengte ikke den hellige keiseren som mellommann til Gud når han alt hadde Guds velsignelse. En morsom språklig misforståelse illustrerer hva som sto på spill. I 1508 skrev Ivan IIIs sønn Vasilij II til keiseren. I likhet med sine forgjengere som Moskvas herskere var han i krig med litauerne, og trengte allierte. Den hellige romerske keiseren forhastet seg ikke, og sendte først i 1514 Georg Schnitzenpaumer med svar, på tysk. Dette svaret omtalte Vasilij som "Kaiser", den tyske ekvivalenten til tsar. Russerne valgte imidlertid å oversette det tyske "Kaiser" til imperator, hvilket på russisk var tittelen man allerede brukte om Den hellige romerske keiser. Implikasjonen var at Den hellige romerske keiser hadde anerkjent den russiske herskeren på like fot med seg selv. Det hadde han selvfølgelig ikke, men dermed hadde russerne en begrepsmessig base for å fortsette sin kampanje for å bli anerkjent av Det hellige romerske imperium på like fot, med tsaren og keiseren som likestilte brodermønstre overfor Gud. Da Peter den store lot seg krone til imperator i 1721, viste han bl.a. til dette opptrinnet som presedens.¹²

Moskvas krav om anerkjennelse i Europa på like fot tiltok i styrke de neste årene. Det territoriale grunnlaget for kravene var det ingen ting å si på. I løpet av de neste århundrene overtok Rus' de områdene som hadde utgjort Den gyldne horde, pluss en god del av mongolenes gamle kjerneområde lengre øst. Ekspansjonen begynte med Ivan IVs erobring av Kazan-khanatet i 1552 og det mindre Astrakhan-khanatet fire år senere. Andreas Kappeler skriver om dette:

Of crucial importance for the qualitative leap that led to conquest and annexation was the new self-image that the young tsar and his court began to develop at this time. It revolved around a sense of their imperial mission, and this found expression both in the tsar's coronation in 1547, and in legends that traced claims to legitimacy back to Kiev, Byzantium and even to Rome. This imperial ideology was not, as historians used to claim in the past, based on the doctrine of "Muscovy, the third Rome" and on the idea of a *translatio imperii* from Constantinople to Muscovy, but on the emphasis placed on the development of Rus itself, of the Rurikid dynasty [som grunnla Kiev] and its successful expansion in the "gathering of the lands of Rus". The sense of empire was increased by the struggle for the inheritance of the empire of the Golden Horde. Possession of Kazan and Astrakhan, the seats of legitimate rulers of the Genghis Khan dynasty, who were called tsars in Russia, considerably enhanced the nimbus and the imperial pretensions of the tsar of Moscow.¹³

Sant nok, men for å unngå misforståelser burde nok Kappeler ha skrevet at imperiet ikke *bare* støttet seg på en *translatio imperii* fra Bysants, men også på den fra Den gyldne horde, og på dynastiske lokale krav.¹⁴ Frem til Peter tok over som tsar på slutten av 1600-tallet foregikk ekspansjonen ved hjelp av det som senere er blitt kalt salamtaktikk: Først ble det inngått løse avtaler, dernest strammet Moskva grepet, for så til sist å innlemme områdene i imperiet. Fra Peter av var ekspansjonen mer entydig og direkte fokusert på militære felttog, mot vest og mot sør.

I løpet av 1700-tallet oppnådde Russland stadig sterkere grad av anerkjennelse som stormakt i Europa.¹⁵ Det russiske imperiet nådde en territoriell og maktpolitisk topp i tiårene etter 1800-tallet, men dette er også perioden da det begynte å råtne på rot.

Napoleonskrigene ble en militær triumf for Russland, men de markerer også begynnelsen på slutten av det tsaristiske imperiet. Hovedgrunnen synes enkel. På begynnelsen av 1600-tallet invaderte det som hadde vært erkefienden i flere hundre år, nemlig Polen-Litauen. Minnene om dette vanskelige tiåret, som russerne kaller *smuta* eller *smutnoe vremja*, er fortsatt en standardreferanse i politisk ordskifte i Russland, der den fungerer som et eksempel på det kaos som vil komme om Russland ikke har en sterk sentralmakt. Smutaen brakte for alvor Russland inn i europeisk politikk. Selv om Russland ikke var involvert i tredveårskrigen (1618-1648), som var en viktig gestaltningsperiode for det europeiske statssystemet, var det på denne tiden Russland for alvor begynte å se mot Vesten. Det begynnende arbeidet med å oversette militære og politiske grunntekster og å påbegynne militærreformer stammer for eksempel fra denne tiden (1620-årene). Russland dras inn i det europeiske

statssystemet, og går under Peter den store med vitende og vilje inn for å spille en sentral rolle på denne arenaen. Dermed ble det russiske imperiet del av et selvhjelpssystem. I et selvhjelpssystem er hver aktør avhengig av å ha konkurransedyktige økonomiske og politiske modeller for sosialt liv, ellers vil man pådra seg konkurranseulempen som kan bli fatale.¹⁶ På 1700-tallet ser vi da også at Russland gikk inn for å kopiere og raffinere europeiske modeller. Alle-rede under Peter ble det samlet inn materiale i stor stil. For reform av sentraladministrasjonen var det spesielt den svenske modellen som var viktig, men Russland lånte fra mange kilder.

Efter Napoleonskrigene ble det slutt på disse lånene, samtidig som Russland selv ikke kom opp med noen alternative konkurransedyktige modeller for økonomisk og politisk liv. Russland gikk programmatisk inn for å hegne om en samfunnsorden som resten av Europa gradvis slapp. Resultatet var et efterslep i forhold til Storbritannia på 100 år hva den industrielle revolusjon angår, og på over 120 år hva prinsippet om folkesuverenitet angår. Det var riktignok mye låning på områder som militærteknologi og tilstøtende områder som landmåling. Militære landmålere spilte en avgjørende rolle for imperial politikk på hele 1800-tallet – slik mongolene hadde brukt folketellinger for å få oversikten over imperiets befolkning, brukte russerne landmåling for å få oversikten over territoriet. Det store bildet er like fullt at Russland sakker akterut hva effektivitet angår. Den store vekkerklokken kunne ha vært Krim-krigen (1853-1856), som Russland tapte på alle punkter, men lærdommen sank ikke inn. Selv ikke da Russland tapte mot en asiatisk makt, nemlig Japan (1904-1905), var det nok til at regimet endret kurs. "Russia's military and diplomatic policy-making apparatus was severely dysfunctional" skriver Dave Alan Rich i standardverket om den russiske generalstabens og dets forsøk på profesjonalisering.¹⁷ Rich demonstrerer poenget ved å vise hvordan forsøk på profesjonalisering måtte skje bak ryggen på imperieherren og hans entourage. Han understreker også at forholdet mellom senteret og dets direkte representanter i imperiets provinser ikke virket spesielt godt.¹⁸

På grunn av denne typen problemer, men også av kulturelle grunner, var for eksempel en sentral militær planlegger som Nikolaj Nikolaevitsj Obrutsjev (1830-1904) som ung og radikal stabsoffiser oppgitt over imperiets politikk overfor Polen og Ukraina. En god del yngre offiserer delte på dette tidspunkt Obrutsjevs nasjonalistiske, anti-imperiale posisjon.¹⁹ De skilte seg dermed både fra den offisielle linjen, og fra den storrussiske nasjonalismen som dominerte blant hans radikale venner som Hertzen. Mest interessant i denne sammenheng er det at Obrutsjev sammen med sin bror skrev en pamflett i 1861 der han fremhever de strategiske grunnene til å la Polen og Ukraina gå, nemlig at de, gitt lokal misnøye, ville være ypperlige oppmarsjområder for en eventuell angriper mot Russland selv.²⁰

Like interessant er det imidlertid at hans samtidige rett og slett ikke synes å ha forstått hans argumentasjon, og at han selv skiftet synspunkt i god tid før han ble leder for den russiske generalstabens. I 1872 argumenterte han for eksempel ut fra at Polen var historisk viktig for Russland, ikke minst som et fremspring inn i Europa.²¹ Et synspunkt som vi analytisk kan gjenkjenne som et tilfelle av "imperial overstretch"-argumentasjon var altså til stede i russisk diskurs, men bare så vidt.

Den tiltagende lammelsen av imperieadministrasjonen gikk i det russiske tilfellet faktisk sammen med ytterligere ekspansjon. Fra Krim-krigen (1853-56) til den fransk-prøyssiske krig (1870) hadde utenriksminister Gortsjakov hendene fulle med å forklare for sine vestlige kolleger hvorfor Russland stadig la under seg nye landområder. Saken var simpelthen at krigsministeriet ikke hadde skikkelig kontroll på sine generaler.²² Generalstabens opplevelse av at imperieledelsen ikke evnet å lede på en måte som kunne sikre det russiske imperiets fortsatte eksistens i et selvhjelpssystem var helt korrekt. Til og med selve sentraladministrasjonen var så svak at den ikke evnet å gjøre jobben. Tsarens forsøk på å gjøre noe med dette var å opprette *ad hoc*-institusjoner og råd, og da spesielt et hemmelig politi som fikk sine ekstraordinære fullmakter fornyet hvert tredje år i de siste tre tiårene av imperiets eksistens. I en situasjon der flere og flere grupper gjorde krav på å innforlives i den politiske orden ble det heller ikke gjort noe for å opprette dialog mellom stat og samfunn. Så sent som i 1902 uttalte for eksempel mannen som sto på terskelen til å bli innenriksminister, Sipjagin, stolt at staten var fullstendig uavhengig av samfunnet.²³ I den grad statsledelsen, hvilket ville si tsaren og hans umiddelbare familie, forsto at noe var galt, forsto de ikke at et av kjerneproblemene var at de ikke lenger var en egnet type personell til å lede en konkurransedyktig politisk enhet.²⁴

Sovjetunionen som coda

Ved utbruddet av den første verdenskrig falt først de militære styrkene og Russland som sådan sammen som et kort-hus. Helt til det siste nektet imperieledelsen å innse hvor skoen trykket. Da vestlige toppambassadører etter krigsutbruddet forsøkte å antyde for tsaren, altså sin allierte, at det ville kunne være en god idé å ta med representanter for enkelte politiske partier i regjeringen, ble de bryskt avvist. Da en viss grad av samfunnsrepresentasjon presset seg frem etter revolusjonen i februar 1917, var det for sent. De brede lag hadde ingen erfaring med rettighetstenkning og forhandlinger, og hadde dermed intet annet politisk potensial enn som råmateriale for en ny, revolusjonær elite som visste hva den ville.

Den nye kommunistiske kaderen hadde vært svært anti-imperialistisk og opptatt av prinsippet om nasjonenes selvbestemmelsesrett så lenge den var i opposisjon. En nasjon

som Finland nøy godt av dette, og kunne etter Oktober-revolusjonen i 1917 forlate imperiet. Etter bare et par år var imidlertid imperietenkningen og imperiepraksisen tilbake. Gamle områder ble forsøkt gjeninnlemmet. Kun de som sto imot militært, som polakkene, forble utenfor Sovjetunionen. Videre kom det ytterligere ekspansjon i forbindelse med utbruddet av og i kjølvannet av Den andre verdenskrig. Sovjetunionen ble utvidet med de tre baltiske stater og en del av Romania. Biter av Finland ble gjeninnlemmet. I tillegg fikk Sovjetunionen et belte av nye periferier i Øst-Europa som de hadde uformelle imperiske forbindelser med.

Innføringen av reelt eksisterende sosialisme i ett land betydde at den økonomiske og politiske orden i Russland og resten av Sovjetunionen atskilte seg fra den i Vesten. De økonomiske og politiske modellene viste seg imidlertid ikke konkurransedyktige. De satte en klar grense for i hvilken grad og på hvilke måter befolkningen kunne mobiliseres. Som det tsaristiske imperiet før det, falt Sovjetunionen for eget grep i et homogeniserende selvhjelpssystem.

Efter dets fall har både politikere og forskere har tatt i bruk imperiebegrepet om Sovjetunionen. I 2002 holdt den amerikanske presidenten George W. Bush en tale i Vilnius der han fortalte sine litauiske tilhørere at 'you were held captive by an empire and you outlived it'.²⁵ I den hittil beste boken om Sovjetunionens sammenbrudd skriver Mark Beissinger om sitt objekt at "A polity that was once universally recognized as a state came to be universally condemned as an empire."²⁶ Det beste forsøket på å teoretisere Sovjetunionen som imperium så langt er sannsynligvis Alexander Wendt og Daniel Friedheims. De skriver at "informal empires are structures of transnational political authority that combine an egalitarian principle of de jure sovereignty with a hierarchical principle of de facto control".²⁷ Den beste beskrivelsen av hva som skjedde, er kanskje Alexander Motyls:

The USSR illustrates how an empire can emerge when a dictatorial state promotes distinct peripheral elites and populations. In creating the Union of Soviet Socialist Republics, the Bolsheviks transformed revolutionary Russia's simple dictatorship over its newly acquired territories into a complex web of de facto imperial relationships premised on non-Russian administration of symbolically sovereign republics inhabited by distinct non-Russian populations.²⁸

Relevans idag

Hva dagens situasjon angår, er "imperium" tilbake som et selvrefererende begrep i russisk debatt. I september 2003 holdt Anatolij Tsjubaj, sentral politiker og finansmann gjennom snart to tiår, en tale kalt "Russlands misjon". Misjonen, hevdet han, "må være den liberale imperialismens

ideologi, og målet til den russiske stat må være å bygge et liberalt imperium." For Tsjubaj betød "liberal imperialism" at den russiske stat med alle midler må bidra til ekspansjonen av russisk foretningsvirksomhet utenfor statens grenser – til våre naboer". "For meg," la han til, "betyr det at den russiske stat gjennom direkte lovlige metoder må gjøre alt for å støtte de grunnleggende verdiene frihet og demokrati ikke bare i Russland, men i alle nabostater."²⁹ Som involvert i oljebransjen er det langt på vei seg selv Tsjubaj her beskriver. I tillegg til denne form for preskriptiv bruk av begrepet, har også Russlands politikk under president Putin blitt beskrevet som "imperisk".³⁰ Ovenfor nevnte Alexander Motyl er den jeg synes har gitt den beste beskrivelsen av Russland under Putin i dette henseende, og det endog før Putin tok over som president. I 1999 skrev han:

As an ethnoterritorial federation, Russia has culturally distinct administrative units – the non-Russian republics – populated by distinct populations and run by distinct elites. As products of centralized Soviet political-economic rule, their relations with Moscow are still far stronger than their relations with one another. Inasmuch as Moscow's relationship with these units is, at the time of writing, pseudodemocratic at best and chaotic at worst, it cannot be deemed imperial. But that could change. Should democratization be abandoned, de facto if not de jure, and should Moscow's relations with the provinces then become dictatorial, the Russian Federation will have become, and rightly be deemed, an empire.³¹

Avslutningsvis kan man sette dette utsagnet opp mot en definisjon av imperium som et system der et sentrum bruker mellommenn til å herske i forskjellige periferier og der avtalene mellom sentrum og periferier atskiller seg fra hverandre. Gitt en slik definisjon, er det ikke nok at forholdet mellom sentrum og periferiene er preget av diktat. De må også være forskjellige. Idet senterets evne til å sette gjennom sin vilje er så sterk at man ikke lenger trenger å skjule til forskjellige lokale forhold i periferiene, har man ikke lenger et imperium, men en stat.

Kan senteret bli så sterkt? Gitt Moskvas sterkt begrensede kapasiteter, er det min bedømmelse at det er svært langt frem til en slik situasjon. Russland vakler fortsatt mellom kopiering av vestlige modeller og en hang til å utvikle egne, alternative modeller. Russland synes ikke å ha løst det grunnleggende problemet som gjorde det tsaristiske Russland og Sovjetunionen så utsatt innen statssystemet. Den russiske politiske og økonomiske orden er fortsatt ikke så differensiert, og dermed ikke så effektiv, som den type orden man finner i statssystemets ledende makter. Russlands kvantitative fortrinn er fortsatt for små til å kompensere for dette.

Noter

- 1 Hæertoget "was designed primarily to carve out a territory for the family of Jochi" (Allsen 1987: 28, sml. 45).
- 2 Se Morgan 1986: 141.
- 3 Allsens eksempel er Kubilai Khans ordre av 1267 til herskeren av Annam (dagens Vietnam). Allsen 1987: 114.
- 4 Se for eksempel Malia 1994.
- 5 Pipes 1999: 167.
- 6 Treadgold 1997: 14, 39.
- 7 Geanakoplos 1976: 118-132.
- 8 Chrysos 1992: 35.
- 9 Neumann 2005.
- 10 I 1547 formaliserte Ivan IV titelen ved å la seg krone til tsar.
- 11 Zorin 1959: 262.
- 12 Se Neumann 2005.
- 13 Kappeler 2001: 26.
- 14 Referansene til Rurik og hans ætt i russisk imperiebygging har sin parallell i referansene til karolingerne i fransk.
- 15 Se LeDonne 1997; Neumann 2008a.
- 16 For en god idealtypisk diskusjon av dette, se Waltz 1979.
- 17 Rich 1998: 10.
- 18 Rich 1998: 17.
- 19 Rich (1998: 51) ser dette som et lokalt utslag av et generelt kontinentalt fenomen, nemlig "the reconciliation of paternalistic, antidisorder elitism with antidynastic, profoundly rational and positivistic philosophy" og nevner franske Science-Pos grunnleggere som et sentralt eksempel.
- 20 Rich 1998: 48-49.
- 21 Rich 1998: 96.
- 22 Rich 1998: 91.
- 23 Sitert i McDaniel 1988: 58.
- 24 Se for eksempel Storhertug Konstantin Nikolaevitsj som sitert i Lieven 1983: 21.
- 25 Sitert i Mälksoo 2007: 118.
- 26 Beissinger 2002: 35.
- 27 Wendt & Friedman 1995: 695.
- 28 Motyl 1999: 134.
- 29 Tsjubaj's 2003: 12-13, se også Kjærnet 2007.
- 30 For eksempel av Ismailzade 2006.
- 31 Motyl 1999: 135, se også 160.

Litteratur

Allsen, Thomas T. (1987) *Mongol Imperialism. The Politics of the Great Qan Möngke in China, Russia, and the Islamic Lands, 1251-1259* Berkeley, CA: University of California Press

Beissinger, Mark A. (2002) *Nationalist Mobilization and the Collapse of the Soviet State* Cambridge: Cambridge University Press.

Chrysos, Evangelos (1992) 'Byzantine Diplomacy, A.D. 300-800: Means and End', i *Byzantine Diplomacy. Papers from the Twenty-fourth Spring Symposium of Byzantine Studies*, Cambridge, March 1990, (red. Jonathan Shepard and Simon Frankling Aldershot: Variorum, 25-39.

Geanakoplos, Deno John (1976) *Interaction of the 'Sibling' Byzantine and Western Cultures in the Middle Ages and Italian Renaissance* New Haven, CN: Yale University Press.

Ismailzade, Fariz (2006) *Russian energy policy in Azerbaijan: A comparative study of the 1990s and the 2000s* London: GMB Publishing.

Kappeler, Andreas (2001) *The Russian Empire: A Multiethnic History* London: Longman.

Kjærnet, Heidi 2007. I stormaktens skygge: to russiske energiselskapers rolle i forholdet mellom Aserbajdsjan og Russland, Masteroppgave, ILOS, UiO.

LeDonne, John (1997) *The Russian Empire and the World 1700-1918: The Geopolitics of Expansion and Containment* New York, NY: Oxford University Press.

Lieven, D[ominic] C. B. (1983) *Russia and the Origins of the First World War* London: Macmillan.

Malia, Martin (1994) *The Soviet Tragedy: A History of Socialism in Russia 1917-1991* New York, NY: Free Press.

McDaniel, Tim (1988) *Autocracy, Capitalism, and Revolution in Russia* Berkeley, CA: University of California Press.

Morgan, Robert (1986) *The Mongols* Oxford: Basil Blackwell.

Motyl, Alexander (1999) *Revolutions, Nations, Empires Conceptual Limits and Theoretical Possibilities* New York, NY: Columbia University Press.

Mälksoo, Maria (2007) The Politics of becoming European: A Genealogy of Polish and Baltic Post-Cold War Security Imaginaries. Doktorgrad, centre for International Studies, Cambridge University.

Neumann, Iver B. (2005) "Russia as a Great Power" pp. 13-28 i Jakob Hedenskog, Vilhelm Konnander, Bertil Nygren, Ingmar Oldberg og Christer Pursiainen (red.), 2005, *Russia as a Great Power: Dimensions of Security Under Putin*, London: Routledge (BASEES/Routledge Series on Russian and East European Studies no. 19).

Neumann, Iver B. (2006) "Sublime Diplomacy: Byzantine, Early Modern, Contemporary" in *Millennium* 34 (3): 865-888.

Neumann, Iver B. (2008a) "Russia's Quest for Great Powerhood 1492-1815: How Russia has Sought Recognition from Europe Chapter 1 i Ted Hopf (ed.) *Russia's European Choices* New York, NY: Palgrave (kommer)

Neumann, Iver B. (2008b) "Russia's Great Power Status, 1815-2000" i *Journal of International Relations and Development* (kommer)

Pipes, Richard (1999) *Property and Freedom* London: Harvill.

Rich, Dave Alan (1998) *The Tsar's Colonels: Professionalism, Strategy, and Subversion in Late Imperial Russia* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Treadgold, Warren (1997) *A History of the Byzantine State and Society* Stanford, CA: Stanford University Press.

Waltz, Kenneth 1979. *Theory of International Politics*, New York: McGraw-Hill.

Wendt, Alexander & Daniel Friedman (1995) "Hierarchy under Anarchy: Informal Empire and the East German State" *International Organization* 49

Zorin, V. A. et al. (red.) (1959) *Istoriya diplomatii*, annen utg. Moskva: Gospolitizdat.